СВЕТИ ИВАН РИЛСКИ КАТО СРЕДНОВЕКОВЕН ЛЕЧИТЕЛ

Стефан Мутафов

1. Свидетелства за св. Иван Рилски като лечител приживе.

Безспорно иноческите подвизи на св. Иван Рилски привличали като магнит верующите людe от близо и далеч. „...Но мнозина други идвали при него със своите болки и **получавали здраве** чрез молитвата на светията. Така например един човек, който няколко години бил **мъчен от нечист дух**, като видял хора да отиват в Ивановата пустиня, тръгнал подир тях. Като стигнал на 1 км от Рилската пустиня, той паднал на земята и почнал да вика: „Не мога да вървя по-нататък, **огън ме изгаря**!“ (Тогава) спътниците, като (с)вързали нещастния, довлекли го до преподобния и молели да го *изцери*. „Деца мои, - казал той - това не е по силите ми, аз съм немощен човек, както и вие; само Бог може да го изцери!“ Те (обаче) неотстъпно молели и тогава отшелникът се помолил за него. Болният станал здрав и всички прославили Бога.“.

Св. Иван Рилски може да бъде посочен преди всичко като лекар, който пръв въвежда в Средновековна България диетотерапията. Безспорно той не може да е бил чужд и на другите мощни терапевтични средства на църковно-манастирската медицина, а именно: психотерапията, балнеотерапията, фитотерапията и климатотерапията преди всичко.

Така например в житието на св. Иван Рилски от XII в. (съхранено в манастирската библиотека с N 79) в разказа за изпратените от цар Петър при него деветима ловци, се съдържа един интересен медико-терапевтичен елемент. Светецът нахранил ловците. Единият от тях, обаче бил болен, но **веднага оздравял**, щом се нахранил. Ясно е, че му била предложена съответната **диетична** храна, а може би тя е била придружена и от някаква фитотерапия (отвара например).

Известно е, че ухапалата св. Лука, братанеца на св. Иван Рилски, **змия** била **вкаменена**. Не случайно в житията се изтъква, че много болни „...вземаха за **лечение** от змията“. Известно е, че и до сега в народната медицина се прилага разнообразна минералотерапия, като напр. стритата желязна руда при желязодефицитните анемии.

Сам св. Иван Рилски бил пример не само на благочестив живот, но и на вегетарианското хранене, което той прилагал цял живот, вероятно и не само поради религиозни, но и лични здравословни подбуди и убеждения. Така било (според Безименното му житие) и когато живеел в продължение на 3,5 години в пещерата в Рилската пустиня, като се прехранвал с шипки, нахут, треви и така нареченото „отчево грозде“. С други думи, както отбелязва житиеписецът, живеел като „незлобив агнец“, хранейки се само с треви (**зєлєніємд питєя ся**). Затова той бил слаб и приживе „мумифициран“, както сме наблюдавали и ние това при няколко наши пациенти. Това е и биологичната причина да получи своето истински нетленно тяло (тяло имій неразроушимо).

Точно като истински аскет бива представян иконографски св. Иван Рилски. Неговият иконографски образ се оформя много рано , т.е. около

XIII-XIV в. Това личи преди всичко от стенописите на Боянската църква (нач. на втората половина на XIII в.), а също в Земенския манастир (XIV в.) и Погановския манастир (пак XIV в.), където е изрисуван заедно със св. Йоан Сарандопорски.

Култът към Рилския светец се засилва постепенно у нас все повече и повече. Поради това още в началото на турското робство, с оглед повишаване на националното самосъзнание на поробените българи, в Софийско се изграждат и две обители, посветени на него, а именно: Гéрманският манастир - в северното подножие на Витоша и Курилският манастир - в началото на Искърския пролом.

Ликът на св. Иван Рилски скоро започва да шествува във всички църковни и манастрски стенописи, както и в икони и щампи. Измежду зографисваните и иконописваните житийни сцени особено лЮбима и честа е „Излекуването на душевно болния от св. Иван Рилски". Светецът обикновено е застанал прав пред хралупата на своето дърво, служещо му за жилище. Двама мъже държат директно, или привързан с въже, душевно болния. Той бива представен обикновено в състояние на „психомоторна възбуда", поради което е с най-разнообразни пози на неудържимо буйствуващ, с изкривно лице и сгърчено тяло, което често пъти дори е нарисувано като полуголо.

Както вече посочихме, току що описаната лечителска сцена се среща и в няколко и от ранните щампи, посветени на св. Иван Рилски и неговата обител. Известни са много „Рило-манастирски щампи", като напр. щампата от 1792 г., получена от московската гравЮра на Николай Дяконов, гравЮрата на златаря Тома от Крушево (1839 г.), щампата, създадена благодарение иждивението на Йордан Киськов от Елена (1844 г.), Виенската щампа, отпечатвана в манастира при иждивението на рилския подстрижник Калистрат, отпечатаната (през 1847 г.) в Света гора щампа - дело пак на крушевския златар Тома и др. Известни са и други Рило-манастирски, божигробски и светогорски щампи за св. Иван Рилски, неговото дело и обител. Те, както и иконите му с житийни сцени, отразяват нерядко също така неговата лечителска дейност не само приживе, но е посмъртно, т.е. чрез така наречената „мощелечение".

2. Мощелечението на св. Иван Рилски Чудотворец.

Както правилно посочва Ив. Дуйчев през времето на езичеството (и неговата верска безизходица) човекът е казвал за себе си: „Не бях, бях, не съм (или - не ще бъда). Както е изтъквал, обаче още св. Константин-Кирил Философ, за истински вярващия християнин е правилно да изтъква много по-обнадеждаващото, с оглед на задгробния живот, което вече е следното: „Не бях, и Бях, и съм във вековете", т.е. „Не бех, и быхъ, и ѥсмь Въ векы".

Затова именно и у нас се казва, че (изтъква пак Ив. Дуйчев) „мъртвите са „заспали" - **оусопшїє**; те са „покойници", които след злините на земния живот намират „покой" в смъртта. Затова смъртта на праведника е **оусъпєниѥ**, (гр. κοιμεσιζ, лат. dormitio), т.е. преход от земния живот към небесното блаженство, като някакъв сънен унес. Във връзка с това гръцкото християнство нарича гробищата (вместо НЕКРОПОЛ, т.е. град на

мъртвите - С.М.) κοιμεθεριον (лат. caemeterium), т.е. мястото „гдето спят“ и затова твърде често се чете в надгробните паметници: заспа, почива, успокои се... Нашите иконографски проучвания показват, че сцената „Успение светого Иоана Рилскаго“ е втората по честота на срещането ѝ у нас след „Успение пресветая Богородици“.

Св. Иван Рилски е починал на 18 август 946 г., обаче - както основателно възкликва великият българин Неофит Рилски, - чудотворният рилски пустиножител: „И по смерти своей живее безсмертно!“ Както сочат житиеписците, св. Иван Рилски продължил до края на живота си да бъде отшелник, независимо от вече събраното край него многобройно монашество, чийто учител и наставник бил той. Той не само приживе лекувал освен хора, още и болни животни. Такива животни го посещавали и веднага след смъртта му, като благодарение именно на тях, станало откриването на неговото вече безжизнено тяло. Описано е, че изпратените от цар Петър ловци при св. Иван Рилски „... тръгвайки по следите на един СЛЯП звяр, съзряха да гори кандило, приближиха се, видяха тялото на светеца и прославиха Бога... Всички се стекоха към гроба на светеца, като искаха да видят новото и свръхестествено видение... недъгавите се молеха и просеха изцеление, освобождаваха се от обладаващите ги болести и се радваха...“.

Въпреки че това било едно съвсем “...пусто място и там не се намираше никаква човешка душа, а само зверове, те (т.е. болните люде) идваха при гроба на светеца и СЕ ИЗЦЕЛЯВАХА ОТ СВОИТЕ НЕДЪЗИ: КОЙТО БЕ СЛЯП ПРОГЛЕЖДАШЕ, А ХРОМИТЕ, които идваха при гроба на светеца, СЕ ИЗЦЕЛЯВАХА...“. Безспорно лечителската слава на светеца и необходимостта от достъпност и от по-достоен начин на преклонението пред неговата личност и дело, налагали да се изпълни царската заповед и затова скоро „...пренесоха с почет и голяма благодарност, с псалми и духовни песни, неговото всечестно тяло в Средец“. И там отново „НЕДЪГАВИТЕ, КОИТО ИДВАХА ПРИ НЕГО, ПОЛУЧАВАХА ИЗЦЕЛЕНИЕ.“ Както свидетелствува видният гръцки сановник и книжовник Георги Скилица, който бил видял тялото на св. Иван Рилски в Средец, още преди да бъде затворено в ковчега му, то не е било засегнато от „дълговремието и тлението“.

Когато мощите на св. Иван Рилски били пренесени в Средец отначало те били поставени в една дървена църква, посветена на св. Лука, който, както е известно, е бил *лекар* и художник. Намирала се е на мястото на сегашния софийски площад „Позитано“. За нея пише и немският пътешественик Стефан Герлах, който посетил София през 1578 г. Скоро обаче мощите на светеца са били изместени в новосъградената църква при манастира, посветен на него. Софийският манастир „Св. Иван Рилски“ се е намирал на мястото на сегашния център на града в началото на ул. „Пиротска“ в близост с минералната баня.

Георги Скилица дошъл за управител на София малко преди 1173 г. и тъй като сам страдал вероятно от някаква „остра ревматична болка“ (но не и „стомашна“, както я сочи В. Н. Златарски), подирил помощта на Рилския светец. Той оздравял след като се налагал в продължение на 3 дни с вода, получена от промиването на мощите на същия светец. Поради това той

нарича св. Иван Рилски „прогонител на недъзите“ и „погубител на бесовете“.

Същата година в Средец идва и самият византийски император Мануил I Комнин (1143-1180). Той също страдал от някаква болест, в резултата на която се схващали „жилите“ на ръката му и вследствие на силните болки не можел да спи по цели нощи. По наше мнение това вероятно е било инфекциозно (ревматично) засягане на нервния сплит на ръката (т.е. Брахиален плексит=Plexitis cervicobrachialis). Излекуването му пък станало чрез намазване (на ръката) с мирото, взето от мощите на св. Иван Рилски. С други думи, изцелението на самия Георги Скилица било придружено от хидротерапевтични процедури, а на византийския император - чрез съответните елейно-терапевтични апликации, - ако искаме да потърсим някакво съвременно (естествено-исторически и био-медицински) научно обяснение.

Когато унгарският (маджарският) крал Бела III завладял Средец, чул за неговите чудеса, че посетителите на посветения му храм, покланяйки се на неговите мощи, ако били „страдалци от всякакъв род, получавали тук ЗДРАВЕ И ПОДКРЕПЛЕНИЕ“. Затова прибирайки се обратно, отнесъл в Унгария и мощите на св. Иван Рилски, които поставил в храма на гр. Остригом, северо-западно от гр. Будапеща. Както изтъква патриарх Евтимий в житието му за св. Иван Рилски, неговите мощи и в този унгарски град „...извършваха преславни и дивни ЧУДЕСА, като ПРОГОНВАХА ОТ ЧОВЕЦИТЕ ВСЯКАКЪВ НЕДЪГ И ВСЯКАКВА БОЛЕСТ. Разнесе се мълва по цялата онази страна и всички се стичаха там.“

Това безспорно достигнало и до ушите на остригомския архиепископ (според Първото проложно житие). Донесено му било, че мощите на св. Иван Рилски са на велик Божи светец, който се бил прославил с чудесата си по всичките страни („**прославлєнь чюдєсы во въсєхъ странахъ**“). Архиепископът обаче не повярвал и отказал да иде да му се поклони, като изтъкнал следното: „Аз не зная да се упоменава той в древните Писания.“ След тези думи внезапно „езикът му онемя/ва/.“ Тогава архиепископът се затекъл към ковчега с мощите на светеца, паднал на колене пред тях и го целунал за прошка. И... изведнъж езикът му „се развързал отново и това позволило да говори пак ясно и да прослави ЧУДОТВОРНИЯ ЛЕЧИТЕЛ.“ Ясно е, че остригомският архиепископ изпаднал в психогенен мутизъм (или „моторна афазия“), т.е. онемяване, при което болният разбира добре думите на околните, но той не може да говори. Тук е ясна аналогията със Захария, бащата на св. Йоан Кръстител, който онемял поради неверието си, че жена му ще забременее и ще го дари със син (Лук. 1:5 и сл).

При Второто проложно житие обаче се говори не за архиепископ, а за епископ. При това той не е онемял, а ослепял. Независимо от това, че в Житието и на св. патриарх Евтимий пише също така за „онемелия“ архиепископ, ние не споделяме становището, че се касае за някаква грешка, за това защото тук е различно не само заболяването (в единия случай „онемяване“, а в другия - „ослепяване“), но и защото се касае за лица с два различни духовни сана (т.е. в единия случай за архиепископ, а в другия - епископ). Следователно описват се ДВА РАЗЛИЧНИ СЛУЧАИ НА

ЧУДЕСНО ИЗЦЕЛЕНИЕ при двама различни представители на местното висше духовенство.

Тези случаи за „наказание на неверниците чрез заболяване“ уплашило много крал Бела III. Поради това той украсил ковчега със сребро и злато, целунал мощите на св. Иван Рилски и с големи почести ги върнал отново в Средец. Това било ускорено и поради политически причини (според В. Н. Златарски - 1933 и Ив. Дуйчев - 1947), особено във връзка с женитбата на маловръстната Маргарита - дъщеря на същия маджарски крал Бела III с византийския император Исаак II Ангел. И до днес в главния храм на Рилския манастир се намира уникалната икона на „Св. Богородица“, донесена от Св. Гора, в чиито 32 заобикалящи я клетки са поставени костици от мощите на различните светци, които са изписани върху външния му южен притвор. С тази икона се подсилва още повече мощелечителската сила на храма.

Мощите на св. Иван Рилски за известно време са били и в българската област около град Сяр (сега - гръцка Македония), но скоро били върнати обратно по р. Струма пак в гр. Средец. Ето защо, когато през 1195 г. цар Иван Асен I намерил, че отново мощите на св. Иван Рилски са в Средец, писал веднага до Великотърновския архиепископ, че когато когато: „...намерих ЧЕСТНИТЕ МОЩИ на преподобния отец Иван - жител на Рилската пустиня, ИЗПЪЛНЕНА С ЧУДЕСА И ИЗЦЕЛЕНИЯ, от радост ми се струваше сякаш летя по въздуха“. Той изпратил веднага мощите за Велико Търново с литийно шествие, придружено от 300 войници. Архиепископ Василий ги посрещнал също така тържествено на връх Кръстец (или Wконь), където се наложило да престоят 1 седмица, докато се свърши строителството на въздигнатата на Трапезица за св. Иван Рилски специална църква в престолнината. Според Първото проложно житие: „...В тази църква положили (около 1194-95 г.) с голяма почит ЧУДОТВОРНОТО ТЯЛО, КОЕТО БЕЗВЪЗМЕЗДНО ПОСТОЯННО ИЗТОЧВА ИЗТОЧНИКА НА ИЗЦЕЛЕНИЕ. СЛЕПИ, които идват с вяра, ПОЛУЧАВАТ ПРОСВЕТЛЕНИЕ, ПРЕГЪРБЕНИТЕ се изправят, НЕМИТЕ проговарят бързо и благогласно, НЕДЪГЪВИТЕ минават от немощ в сила, БЕСНИТЕ се изцеляват и ВСИЧКИ, ОБЛАДАНИ ОТ КАКВИТО И ДА СА БОЛЕСТИ, когато се притекат, ПОЛУЧАВАТ ЗДРАВЕ.“ Тези думи почти буквално са повторени в Житието от патриарх Евтимий. Авторът обаче на Второто проложно житие твърди, че във Велико Търново мощите на светеца били положени не в църква, а „в създадения за него МАНАСТИР на ТРАПЕЗИЦА, гдето и досега ЛЕЖИ ТЕЛЕСНО И ВИНАГИ ВЪРШИ ЧУДЕСА за онези, които с вяра прихождат към неговия ковчег.“. Разбира се не е невъзможно мощите отначало да са били само временно в някаква друга църква, а след това и в нарочно построения за него манастир; както също е възможно и първоначално построената църква в скоро време да е прерастнала в манастирска обител.

Такива различия в различните жития, както и евентуалните други несъвпадения и неточности, са били забелязани вероятно през Средновековието (при сравняване на тогавашните още оригинални писания). Това прозираме като причина например патр. Евтимий да се постарае (през XIV в.) да даде едно по-пълно и хронологично по-добро представяне на подвизите и чудесата на Рилския светец. Сам той сочи съображението си

така: „Понеже онова, което онези, които са били преди нас, са описали (нещата) за него някак неизкусно (не хытре) и грубо, ние усърдно се постарахме да го разкажем художествено, както подобава („**по лепоте якоже ключимо есть**“).

3. Обобщени свидетелства за лечителството на свети Иван Рилски.

Под такива „обобщени свидетелства“ ние разбираме онези от тях, за които е обобщено дадена неговата лечителска дейност, т.е. както провежданото лечение от него приживе, така и чрез мощите му. Тук също се отнасят и неясните загатвания за такава дейност, при която не може да се различи кога тя е била извършена от него, т.е. като жив или - посмъртно. Тук безспорно се отнасят най-често различните изготвени в негова чест специални църковни служби, песнопения, молитви, а също иконографски и други източници. За краткост на изложението ще се спрем само на някои от тях.

Така например проложното житие за св. Иван Рилски (от 1195 г.) не завършва с „Амин“, както това се изисква в агиографията. Вероятно то не е истинският край на житието. Важното за нас обаче е текстът, който категорично свидетелствува „...**творя дивныя и преславныя целби.**“

Подарената през 1511 г. от Влашко-молдовския воевода Иван Богдан III кадифена покривка за ковчега с мощите на св. Иван Рилски също дава информацията, че той е бил лекар. Защото на тази покривка пише следното: „...**сътвори ньи скоут и дадє єго в молвъ себє в обителі Рилскиє идежи є/сть/ храм преподобнаго и богоуглоднаго отца нашего ИОАНА ПУСТИНИЖИТЕЛЯ И ЦЕЛЕБНИКА**...“.

За лечебната му дейност се говори още по-ясно в „службата“ за св. Иван Рилски, която се приема, че е била съставена НАСКОРО след смъртта му през 946 г. от негов близък съвременник и ученик. Там светецът се славослови така: „Ти беше богоозарен светилник на иночествуващите, пръв украсител на пустинята и ПЪРВООБРАЗЕН, НАЙ-ИЗКУСЕН ЛЕКАР НА БОЛЕДУВАЩИТЕ. Ти осеняваш онези, които са ИЗГАРЯНИ ОТ ЗНОЕВЕТЕ НА НЕДЪЗИТЕ ... ПОТОЦИ ИЗЦЕЛЕНИЯ ИЗТОЧВАШ ТИ ОТ ГРОБА за вярващите, като жив, бидейки ПРОГОНИТЕЛ НА НЕДЪЗИТЕ И ЗАСТЪПНИК ЗА НАШИТЕ ДУШИ.“ Този стих посочва също така и Л. Милетич /Милетич 1902/. Ние тук искаме да подчертаем, че съвсем ясно първата част го сочи като лечител приживе, а сетне чрез неговото мощелечение.

В новата „Търновска“ (но от същото време) „СЛУЖБА“ за Рилския светец се изтъква отново: „Бидейки изпълнен с водите на Божия дух, ТИ ИЗТОЧВАШ РЕКИ ОТ ИЗЦЕЛЕНИЯ и си изсушил морето на страстите за онези, които пристъпят към тебе, преподобний Иоане...“ (Ти си) „...ПРОГОНИТЕЛ НА НЕДЪЗИТЕ И ЗАСТЪПНИК НА НАШИТЕ ДУШИ“ и затова те молим „...ДА ИЗЦЕЛЯВАШ НЕДЪЗИТЕ НА ВЕРНИТЕ... Дай ни ДА СЕ ИЗБАВИМ ОТ ВСЯКАКЪВ НЕДЪГ И НАПАСТ, и накрая - бъди застъпник (наш) по време на присъждането...“.

На друго място св. Иван Рилски отново се сочи като „...Съпричастник на ангелите и божествено украшение на пустинята, радост на скърбящите, ИЗЦЕЛИТЕЛ НА НЕМОЩНИТЕ и спасение на верните, които се покланят

пред ковчега с твоите мощи.“. В друг стих се подчертава: „Ти източваш извори от ЧУДЕСА НА ИЗЦЕЛЕНИЕ, които идват от ковчега с мощите ти.“ И отново се сочи, че св. Ив. Рилски „...дава зрение на слепите, прави хромите да ходят, разпуща схванатите, заякчава разслабените и изгонва бесовете.“

4. Други данни за лечителското дело на св. Иван Рилски.

Основоположник на църковно-манастирската медицина в Югозападна България е св. Климент Охридски, чийто пръв съратник бил св. Наум. В болницата при охридската църква „Св. Пантелеймон“(наричана днес „Св. Климент Стари“) св. Климент Охридски е обучавал свои ученици и в лечителското „изкуство“. Ние допускаме една вероятност и самият св. Иван Рилски в младите си години да е бил възпитаник и на тази охридска лечебна школа.

Посочената вече от нас лечебна дейност край ковчега на св. Иван Рилски в Средецкия му манастир ни дава основание да допуснем, че и там - по аналогия с Охридския лечебен манастирски център - е функционирал също така и то като една доста известна болница. За това говори построяването на този манастир в непосредствена близост с централната Софийска минерална баня. А известно е, че по нашите земи към такива места още от древността се е прилагала усилено хидротерапията. И почти по правило това били истински балнеологични центрове към древните асклепиони, или също така често - към т. нар. нимфеуми. Славата на този лечебен център край мощите на св. Иван са причината за това, когато през 1183 г. войските на маджарския крал нападнали Белград, Ниш и Средец и след това заедно с другата военна плячка - да отнесат мощите на св. Иван Рилски, защото крал Бела III (1173-1196 г.) бил слушал много за него и чудесата му („**Бѣ бо слышал и самъ краль о чюдесѣх прѣподобнаго**“).

Трябва да се подчертае, че когато Георги Скилица описва излекуването на ръката на византийския император с мирото от св. Иван Рилски изтъква, че то било по-ефикасно от предписанията на Хипократ и на Гален. Димитър Кантакузин, сочи също така, императорът като изпробвал този начин на лечение, защото „...изкуството на ХИПОКРАТ и ГАЛЕН не подействува...“ Това доказва, че лечителството в средновековна България, вкл. и онова, което е било свързано с името и на Рилския светец, неминуемо е било на високо за времето си медицинско равнище (като теория и практика). В това отношение има и редица други доказателства, които ще илюстрираме тук с два примера. Й. Х. Константинов - Джинот през 1853 г. дава опис на някои славянски ръкописи, между които фигурира и заглавието „Врач Ипокрит о състави человечеством“, а също така и един ръкопис от XVI век в Троицко-Сергиевската лавра (N 172, лист 258 и сл.).

Известно е, че през 1334-35 г. при сегашния Рилски манастир местният властелин Хрелю войвода, който бил протосеваст при крал Стефан Душан, съградил за свое „прибежище и обиталище“ яка крепостна кула (пирг). Както пише още Неофит Рилски, в тази кула има „5 отделения, през които се възлиза чрез каменна лествица (стълба)... На върха на пирга има църква - храм Преображения...В дъното му, много дълбоко, е страшна темница (сиреч узелище - зандан). Тая темница, за каков конец е напра-

вена тогава, не знаем. Сега, обаче, служи ЗА УЦЕЛОМУДРЕНИЕ НА НЕЦЕЛОМУДРИТЕ и за наказание на престъпниците, но и за ЗАТВОР НА ПРИВОДИМИТЕ ОТВЪН БЕСНУЕМИ /ЛУДИ/ ЗА ИЗЦЕЛЕНИЕ..."

Доказано е отдавна, че към Рилския манастир е съществувала БОЛНИЦА, към която е имало и специално психиатрично отделение. Това между другото се доказва и от някои запазени турски документи. Така напр. в един турски документ от 23.V.1670 г. на три места е написано, че е бил извършван ремонт на „ТИМАР-ХАНЕто", т.е. на манастирската психиатрич-на болница. Ясно е, че тя е съществувала много време преди това и тогава само е било дадено разрешение за нейното възстановяване в (предишните си) размери и граници!

Тук е мястото да посоча, че и в сравнително по-късно в християнизираната България болничното дело се развива по примера на Византия - също така край църквите и манастирите. Тази традиция се запазва по отношение на психиатричните звена у нас и след Освобождението. Поради това след турското робство у нас първите болници за душевно болни се създават също при манастирите, като за някои те и досега са там. Първите български психиатрични болници на Третото Българско царство са в манастирите: Паталеница (Баткун), Курило, Петропавловския манастир, Перник, Карлуково, вкл. и католическия манастир край с. Царев брод, Шуменско и др.

С лечителска дейност през IX-X в. в Югозападна България (Македония) са се занимавали усилено не само св. Климент Охридски и св. Иван Рилски, но също така още: Гаврил Лесновски, Йоаким Сарандопорски (Осоговски) и Прохор Пшински. Последните трима според Иван Дуйчев (1947 г.) и Пр. Сланкаменац (1926 г.) са били не само светци-отшелници като св. Иван Рилски, но също тъй „негови ученици и приемници. По този начин Рилската обител станала огнище за разпространение на иночеството в близките покрайнини." Так например Гаврил Лесновски посещавал освен богомолци, още и люде, страдащи от „...**различныи недугъ и бесов... и прочиа потомь многою за изцелениє приходящимъ къ немȣ**..." В неговия манастир получили „изцеление" душевно-болния син на един княз, схванатата ръка на арменеца-богаташ от Кратово и мн. други.

Накрая в този раздел ще посоча и манастирския „Завет на св. Иван Рилски", където в началото пише: „**Чѣдца мои, намислих да ви напиша това моє грȣбо и неȣко завещание, та като го имате винаги в паметта си, да ȣкрѣпвате ТѢЛЕСНО И ДУШЕВНО в Господа и да напредвате в страх Божий**...". Ясно е, че при написването на този завет е бил частично използуван Паренесиса (т.е. Наставлението) на големия църковен учител преп. Ефрем Сирски. Когато св. Иван Рилски към края настоява в този свой завет повелително:"...**СТОЙТЕ ДОБРЕ И ДРЪЖТЕ ПРЕДАНИЯТА, които сте чȣли и видели от мене**..." всеки непредубеден читател не може да не се съгласи с нас, че това означава още ДА БЪДАТ И ЛЕЧИТЕЛИ! Във връзка именно с това е изключителното богатство на сцени, сюжети и персонажи от медицинската иконография сред рило-манастирските стенописи, икони и утвар.

5. Св. Иван Рилски в медико-дефектологичен аспект.

Дефектологията изучава специфичните особености в развитието, възпитанието, обучението, трудово-професионалната подготовка и всестранната социална адаптация на децата, израстналите и подрастващите, които имат различни (по своя характер и степен на изразеност) психо-физически дефекти в сензомоториката, интелекта, говора и поведението. Исторически дефектологията се заражда в недрата на медицината, но по-късно тя продължава своето развитие в рамките на голямата система от педагогически науки. Тя се нарича различно, като например най-често: лечебна педагогика или специална (в т.ч. особена, или рехабилитационна) педагогика. Тук трябва да подчертаем, че по наши изследвания /Мутафов 1981/ св. Климент Охридски е баща на дефектологията. Св. Иван Рилски обаче е първият българин, за когото имаме писмени свидетелства, че е лекувал и глухите.

Високата заболеваемост на Средновековието довежда и до висока смъртност, но също така и до различни психо-физически дефекти сред оживелите болни. Те ставали обект на църковно-манастирската медицина и на „начеващата тогава“ медико-педагогическа област, каквато е предимно областта и на съвременната дефектология. С особено внимание от страна на църквата и нейните лечебни центрове и деятели са се ползували предимно следните основни групи психо-физически дефекти, които (според тогавашната терминология) били означавани така: на психиката - като „бесновати“ или „безумни“, а също - „обхванати от нечист (зъл) дух“, в т.ч. „лунатиците“ (епилептиците), на сензориката - слепи и глухи, на говора - /глухо/неми и с различни речеви аномалии, на мотриката - „разслаблени“ (т.е. различни по вид и форма „паралитици“), както и с други дефекти в двигателния апарат - сакати, хроми, недъгави и пр. Грижите към упоменатите категории психо-физични болни и страдащите от различни дефекти лица били подсилвани от редица основни християнски постулати и изисквания за добродетелност и милосърдие.

За краткост тук ще цитираме само непосочени досега цитати и положения. Така напр. Георги Скилица още пише: „Всички онези, които имаха ОБИЧНИ БЛИЗКИ, СТРАДАЩИ ЖЕСТОКО ОТ НЕДЪЗИТЕ СИ, ИЛИ БЯХА ИЗМЪЧВАНИ ОТ ЛУКАВИ ДУХОВЕ, ГИ ДОНАСЯХА ПРИ светеца, като неудобно носими бремена; съпътствуваха ги, и след като тези получаваха изцеление, си отиваха. Бог биваше възвеличаван от всички, защото хромите СВИКВАХА ДА ХОДЯТ ДОБРЕ, слепите ПРОГЛЕЖДАХА, слабите ПРО-ЦЪФТЯВАХА, разслабените СЕ СТЯГАХА, а ако някой страдаше от огън ... служеше и се ИЗЦЕЛЯВАШЕ, бесните СЕ ВРАЗУМЯВАХА, глухите почваха да ЧУВАТ, немите въздаваха, заедно с всички благодарствени ПЕСНИ И ХВАЛЕНИЯ. И нямаше нито един, който, бидейки обладан от недъг, да не се избави...“ патриарх Евтимий описва също така извършените от св. Иван Рилски чудотворства така: „Мнозина, прочее, идваха при него, като ДОНАСЯХА СВОИТЕ БОЛНИ и благодарение на неговите молитви, ГИ ПРИЕМАХА ЗДРАВИ и си отиваха...“

В току що цитирания широк спектър на психо-физически дефекти, недъзи, аномалии и заболявания (а също и някои от преди посочваните) се съдържат и много от заболяванията, които са обект на съвременната дефектология. Те безспорно винаги са били обект на внимание не само от

православната църква и нейните дейци. Богомилският водач поп Йеремия (или Богомил-Симон) се е занимавал не само с лечение на психо-физическите дефекти, но е автор и на съчинения с медицинско съдържание за тях (като напр. **Нєдоуг єстєствєнный**). Такъв е и богомилът Василий Врач, който макар и на 90 години през 1111 г. бива изгорен жив в Цариград. Според нас /Мутафов 1981/ богомилите са притежавали вероятно специална школа, в която са давали солидно обучение в лечебното изкуство за някои избрани свои ученици.

Още от края на XVIII и началото на XIX в. в Рилския манастир има „и низше и по-висше училище“, което за известно време се ръководи от Неофит Рилски. Не случайно през 1849 г. рилското монашеско братство отправя прошение до руския Свети Синод да им се помогне да открият „болница, типография и училище“. В тези училища безспорно се е имало предвид да има и специални грижи за обучение и възпитание към имащите дефекти в своята психофизика. В издадената на 21.IX.1378 г. специална грамота (хрисовул) към предадените за владение на манастира са споменати и следните „села на светия отец Иван Рилски“, където - на базата на ползването на стари традиции - има сега различни училища за деца с дефекти, като напр. Пъстра (сега Пастра), Рила, Недобрадско (Недобърско, респ. Добърско) и Разложки попове. В първото има Помощно училище, а във второто - Възпитателно-учебен интернат (ВУИ).

Когато византийският император Василий II Българоубиец разбил войските на българския цар Самуил на Беласица, той пленил и 14000. Ослепил същите пленници, оставяйки по един едноок за водач на сто, и ги пуснал. Част от тях презимували в с. Добърско и се оженили там. Въздигнатата в това село (XVI в.) била посветена на военните светци „Св. Теодор Тирон и св. Теодор Стратилат“. Изографисването в нея съдържа 8 военни светци. Особен интерес представлява обаче стенописната сцена „Изцелението на слепия от рождение“. Съществено тук е, че и двамата слепци са с военни шлемове от времето на цар Самуил. При църквата е имало аязмо за лечение на очни болести.

Освен това в продължение на няколко века през зимата в селото работела ежегодна професионална гъдуларско-певческа школа, която просъществувала до 9.IX.1944 г. Селото е било известно като център на „слепите братя и сестри“. Те били обучавани предимно от монасите-лечители и рехабилитатори от Рилската църковно-манастирска болница. Понякога филиал на тази школа работел и в съседното село Балдево. През пролетта, както се изразява Е. Флорова, обучените слепи музиканти се пръсвали из поробена България,“за да разнасят песните на героичния народен епос из страната“!

6. Върху синкретизма на култа към св. Иван Рилски.

Религиозният синкретизъм на култа към Рилския светец се простира върху личности от гръцката митология и от ранното християнство. Не може да не се спрем върху този въпрос, защото и в двата случая се касае за търсене на някаква култова приемственост във връзка с лечебната дейност на св. Иван Рилски.

Допираме се до гръцката митологична змия в разказа за смъртта на племенника (братанеца) на св. Иван Рилски. Той след това често ходел на мястото, наречено Осеново, с гроба на св. Лука, умъртвен от змията. Светецът направил това място „...свое покоище, а змията превърнал в камък...“ Според Ив. Дуйчев /Дуйчев 1947:110/ тук „...вероятно пред нас е предание за „някакво каменно изображение на езическо божество“, което е носило като атрибут именно змея /змията/. Може би Асклепий, Хигия или друго древногръцко божество, както подобни изображения се намират твърде често у нас.“. Имайки това вероятно предвид, Ас. Панев и М. Попов приемат, че в култа към св. Иван Рилски се е трансформирал старият култ към Асклепий /Ескулап, който по нашите земи е бил много силно разпространен, поради включването му в трако-гръко-римския пантеон. Ние отдавна сме изказали нашето несъгласие /Мутафов 1981/ с това становище, не само защото тук се пропуска Хигия. Ако приемем за водеща тяхната позиция за св. Иван Рилски като най-почитан светец у нас, това не е така, защото измежду „Светите Врачове-Безсребърници“ особено силно изпъква св. Пантелеймон, защото и в неговия живот има житийна сцена с отровна змия, но той успява да ИЗЛЕКУВА ухапаното дете. Нещо, което е много по-важно както в лечебния култ, така и при молитвите.

От ранното християнство ние сме установявали данни за синкретизъм на Рилския светец с личността на св. Стилиян Детепазител. По агиографски данни той е бил детски лекар и наставник. Иконографски бива представян да държи (обикновено с лявата си ръка) съвсем малко бебе в пелени, или малко детенце, а с дясната си ръка обикновено (вместо благослов!) извършва успокоителен жест, или сочи детето, подпира се на патерица. Детето винаги е без нимб. За разлика от иконографията на св. Христофор, който също държи дете, но това е малкият Христос, който е с нимб, никога в пелени и винаги е седнал на рамото му (обикновено върху лявото, за да го носи).

Във външния притвор на Смолянската църква „Св. Георги“ е изписан /Божилов 1868/ над входната западна врата аналогичен детепазителски образ, обаче на българския светец и лечител св. Иван Рилски. Той няма нищо общо със св. Христофоровото изображение. В лявата си ръка тук св. Иван Рилски държи също така малко бебе, пак без никакъв ореол. В лявата си ръка държи папирус с текста: „**Господи, спаси, сохрани и помилуй младенцев**!“ Това зографът е направил или от незнание, което е малко вероятно, или пък е искал да издигне най-тачения български светец до първостепенната, най-отговорна и важна за бъдещето на поробена България спасителна роля, а именно - опазването на бъдещето на нацията - децата ни. Искаме да посочим още, че „успокояващият жест на десницата“ на св. Стилиян много напомня на иконографията на жеста на митическото божество Сабазий.

ЛИТЕРАТУРА

Божков 1968: Божков Ат. Старобългарско изкуство, С.

Джинот 1853: Джинот И. Х. Цариградски вестник, 10.Х.1853.

Дуйчев 1947: Дуйчев Ив. Рилският светец и неговата обител, С.

Златарски 1933: Златарски В. Н. Георги Скилица и написаното от него житие на св. Иван Рилски, В: Изв. на Ист. д-во, кн. XIII, С.

Милетич 1902: Милетич Л. Най-старото житие на св. Иван Рилски, С.

Мутафов 1981: Мутафов Ст. Седмочисленицитe в историко-медицински аспект. В: Хигиена и здравеопазване. 28, 3, С.

Мутафов 1981: Мутафов Ст., Схващания и грижите за личностите с психо-физически дефекти у нас през Средновековието. /С илюстрации/. В: Сборник от Окръжна научно-практическа конференция по дефектология в Бургас. Бургас.

Мутафов 1981: Мутафов Ст. Съвременен разбор на първата българска анатомично-антропологична номенклатура в „Шестоднев“ на Йоан Екзарх Български. В: Сборник от I национален конгрес по история на медицината „XIII века България“ - Шумен, С.

Мутафов 1981: Мутафов Ст. Схващания и грижите за личностите с психо-физически дефекти у нас през Средновековието. В: Сборник от I национален конгрес по история на медицината „XIII века България“- Шумен, С.

Мутафов 1981: Мутафов Ст. Йоан Екзарх - антрополог. В: Читалище, 12, С.

Мутафов 1981: Мутафов Ст. Невро-психологични и дефектологичти сюжети в българската медицинска иконография. В: Хигиена и здравеопазване, 5, С.

Панев, Попов 1957: Панев А., М. Попов, Лекари в Средновековна България и равнището на медецинските им знания. В: Научни трудове на ВМИ, т. IV, кн. 6, С.

Панев, Попов 1956: Панев А., М. Попов, Някои данни относно съществуването на болници в България през средните векове и турското робство. В: Здравно дело, 4, С.

Рилец 1879: Рилец Н. Описаніе болгарскаго священнаго монастиря Рилскаго. С.

Сланкаменац 1926: Сланкаменац Пр. Легенда о јужнословенским анахоретима. В: Гласник, 1-2, Београд.